

Holanův básnický a filozofický (auto)portrét K.H.Máchy

JAN KOŘENSKÝ
(Praha)

Vladimír Holan – tento vedle F. Halase ne-li největší, pak rozhodně nejfilozofičtější český básník 20. stol. – se nelišil od básníků takřka všech předcházejících generací svým vztahem ke K.H. Máchovi, který byl a je vnímán jako tvůrce české novodobé poezie. Proto nijak nepřekvapuje, že postupně vznikl i v Holanově díle nerozsáhlý, ale neobyčejně vzácný a velmi konzistentní soubor „máchovských” veršů. Tvoří jej tyto básně: *K.H.M.* (1936), *Návrat Máchův* (1938), *Pohřeb K.H. Máchy* (1939), *U hrobu K.H. Máchy* (1942), *A znovu vám – Karle Hynku Mácho* (1964). Do tohoto souboru vstupuje i esej *O K.H. Máchovi*, tedy prozaický text stavebně, výrazově i sémanticky podivuhodně identický – přinejmenším – s básněmi celého Holanova máchovského cyklu. Jestliže tedy sama existence básnických návratů k Máchovi není v pomáchovské české poezii nic neobvyklého, pak je třeba v tomto kontextu připomenout Holanovo „zvláštní právo” na Máchu. Bylo přesvědčivě doloženo, že Holan je Máchův nejlegitimnější, o sto let pozdější dědic, bylo řečeno, že vykládá-li Holan Máchu nejen básnický, ale i filozofický, portrétuje sebe. (Srov. za jiné Justl 1965).

Holanův máchovský cyklus lze vnímat jako jediný intertext mimořádné sémantické soudržnosti, „překrytý” textově syntaktickou strukturou jednotlivých lyrických čísel a jediným textem esejistickým. Jeho základním produkčně strukturním principem je pochopitelně časová posloupnost vzniku jednotlivých subtextů, která zařazuje esej na předposlední místo v řadě. Také „povrchová” textovésémantická struktura není nikterak výjimečná a odlišná od máchovských vyznání jiných básníků téže doby: je postižením posloupnosti kroků představujících historický fakt, že česká kultura spatřila v Máchovi v le-

tech ohrožení národní a státní existence nejvyšší symbol svých duchovních hodnot, jež bylo třeba v oné tragické chvíli uchovat. Z toho zákonitě vyplynulo, že básníkovy tělesné ostatky, uložené jen nemnoho kilometrů od Prahy a přesto v té chvíli již v cizině, na území přičleněném mnichovskou arbitráží Velkoněmecké říši, byly slavnostně přeneseny z tohoto ztraceného území jako nejvyšší kulturní statek a uloženy na sakrálním pohřebišti v Praze. To je vnější „příběh“ prvních čtyř básní.

Jestliže však již bylo připomenuto, že Holan (auto)portrétuje Máchovu/svoji filozofii básnictví a zároveň i Máchovu/svoji básnivou formulaci filozofie (lidského)světa, je třeba především odhalit sémantické posloupnosti, koherenční řetězce, jimiž je tento Máchův portrét, mající platnost autoportrétu Holanova, vytvářen, a proniknout tak do oněch souvislostí, které jsou v daném smyslu zvláště určující. Nepůjde mi tedy o postižení všech řetězců – stranou zůstanou ony historické, které byly vnějším motivem máchovského zájmu v dané chvíli – ale půjde mi pouze o ty, které i mimo rámec aktuální dějinnosti „definují“ Holana v máchovském kontextu.

Základní členění je třeba spatřovat v odlišení linie Holanova odmítavého gesta vůči Máchovým vykladačům a vlastní linie Holanova (sebe)zření Máchy. První linie je věnována nejen těm, kteří Máchův vpád do české literatury nebyli schopni pochopit v okamžiku jeho meteorického objevení se, ale i těm, kteří jej později přijali, kteří si jej přivlastnili a činili jej v různých obdobích vývoje české literatury **svým**. Obě linie jsou se skvělou výrazovou úsporností předznačeny prvním veršem básně *K.H.M.* „Ted' rvou se o prapor...Však tys byl někdo jiný!“. Prvá linie pak mizí z lyrických veršových čísel a objevuje se se značnou ostroží až v eseji: jde vlastně o myšlenkově iniciální odstavec eseje, následující hned po vyjádření Holanovy pokory před Máchovou velikostí. „Kritikové a vykladači, tito trubci tvůrčího Hymettu, vymysli už kdejakou jeho sladkost. Jejich jízlivý a nemohoucí bzukot, který zůstal na oceť, upozornil pseudoprorocky nejprve na hrubé a totální nedostatky a později – ovšem až po smrti poetově – jen na přednosti jeho básní a próz....(dále po rilkovském odkazu) Madame Lamort otrhává z dodatečného vavřínového věnce básníkovy list po listu a hází je do divokých omáček kulturních oslav, aby jim dodala příchuti zcela jedinečné“. Holan tu zůstává ve výrazu básníkem Holanem a zároveň v podobě skvěle zkratky „řeší“ literárněhistorický problém teoretických máchovských reflexí.

Takto „osvobozen“ od „jejich“ Máchy vrací se ke (svému) Máchovi, jenž „byl někdo jiný“. Nejprve – v této druhé linii – zazní opět odmítnutí, tentokrát spíše implicitní odmítnutí „jejich“ Máchy jako přírodního lyrika („a nebyls

v jaru ani v jeseni, když magnetem svých parohů přitáhne jelen siný rzivé železo hájů zpoza třesení"). Toto sémantické gesto „měkkého přechodu" první linie v druhou je zcela motivováno versologickou strukturou a po vyčerpání této motivace opuštěno.

Druhá linie je pochopitelně skladebně nejjednodušší. Skutečnost, že Mácha byl „někdo jiný", je exponována rozpětím jeho vědomí, jež **stále** je „prstem na hlíně" „slyšíc na krev jen" vědomě neodlišeno od „dotknutí z výše melancholie", rozpětím dynamického vědomí majícího podobu „knižně rozevřeného sluchu". Expozice tohoto máchovského rozměru je – jak je tomu převážně s ostatními liniemi – uskutečněna v první básni cyklu (*K.H.M.*). Máchovská konstantní, leč ze své podstaty dynamická jednota ducha a hmoty je dovršena v poslední básni *A znovu vám – Karle Hynku Mácho* („Že se bojíme vnitřních obrazů jen proto, že nejhlubší smyslností dojdou tvarů a že ve tvarech je skončen růst..."). Výchozí princip Máchova vnitřního portréту je doplněn naší (či pouze jejich?) reflexí jeho ustrojenosti, která nás Máchovi vzdaluje („...příliš náhlý, vždy příliš náhlý, ...– ach příliš náhlý, temný proto"). V první básni cyklu přichází i téma Boha – v explicitním smyslu v celém cyklu s nečetnou frekvencí, ale implicitně přítomné jako vysloveně nereligiózní syntéza všech základních témat („...v zatačce **vesmíru** povalit **slovo** Bůh/...Vlna, již jsi trysknouti dal z **jeho** skály, smetla především **tebe** ..."). Explicitně přítomné je téma Boha až v eseji, nepřekvapivě ve spojení s tématem bytí a nicoty, přesněji jednoty nicoty, absolutna a jistoty („Jak jeho zoufalá, kořící se láska k ní /tedy k jistotě v rámci uvedené triády, JK/ přinutila ji býti tou, do které jedině se vejde Bůh!").

V první básni je založeno i téma zdání, snu v neoddelitelném sepětí s tématem času a jeho relativity. A s tématem bytí – nicota – negace, právě tak jako s tématem vězení. („Vše to, co vyrostlo jen k zdání, snem nejsouc, pro nějž touha jen jednou bdí...") V tomto kontextu v básni *U hrobu Karla Hynka Máchy* čteme: „...že potřebí je celé protinicoty, / Má-li se obraz **činem** stát". A v eseji opět čteme slova Holanova: „Celý náš tragický život je tedy pouze životem zdání ve světě příznaků" opřená o citát Máchův „Bud' se to zdá, protože to jest, aneb to jest, protože se to zdá." V eseji pak celkově prolnutí výše zmíněných témat vrcholí: „...sen – toť stále ještě **tento** svět, tento čas a tento život, jejich žalářnictví, bezútěšnost, hrůza, běsovství a **smuteční** vlastnictví idejí, které nejsou dosud jistý absolutním zánikem a zmarem, jsouce schopny jen marnosti". O několik řádků dříve pak již zaznělo: „Odmítá (Mácha) tedy všechno, odmítá i sen!!!".

Připomenuté již téma času a relativity je explicitně exponováno v básni *Návrat Máchův*: „...**momentky** běd, **věčnosti** vzaté při magnéziu introspekce". A zase se toto téma rozvíjí jednak jako „výzkum" noetických gest Máchových v

(sebe)interpretaci Holanově, jednak jako téma bytí Máchova v časových dimenzích našich máchovských reflexí. Ta prvá linie se „přesouvá“ již přímo do eseje: „...my hlinění, milujeme to zas a znova a ještě,... přitakáním k **časnému** a nutně tedy oddalováním **věčnosti**, pociťujeme onu ztracenost všeho“. A dále „hledám to, o čem vím, že to není“. Nebo: „... **konečnost**... ne nenáviděna, nýbrž milována...vede... k milování toho, co není.“ A prostřednictvím odkazu ke Kierkegaardovi: „nejvyšší potenci každé vášně jest, že chce svou vlastní zkázu“ pokračuje pak: „sebezničení...také kus askeze a touhu po nesmrtelnosti. Ale u Máchy? – nesmrtelnost?–“

Linie (ne)chápacích vidění proměn reflexe Máchova díla a osobnosti v čase je založena až v básni *U hrobu K.H. Máchy* touto apostrofou: „Ty ale, básníku, ty do **budoucna** mlád, / mlád nezdeděným viděním...“. Nebo dále v poslední básni cyklu: „A že se stále **obnovoval**, aniž se **měnil**? Že jeho skryté pohnutky jsme měli za **netrvalé** a jen náhodné šílenství?“, „...že čekali jsme na někoho, / kdo právě vychází z vězení,...“. Nelze přehlédnout v eseji ani motiv Máchova „sebevidění“, jenž „...je zase sám. Nikdy jím nepřestal býti...“ a dále: „Mně (tedy Máchovi) již beztoho dávno celé lidstvo bylo protivné...“. Mácha těžce nese, že „... o člověku, kterého miluje a o kterém pochybuje, vždy to nejhorší se domejšlí?... – ...člověka, na kterého jest žárlivý, za špatného má?“. V eseji pak toto oddělení linie času, relativity (jak již řečeno v těsné spojitosti s tématy zdání, bytí, nicoty) na linii „noetickou“ a „máchovskoreflexivní“ (včetně oné máchovsky sebereflexivní) dospívá znovu k jednotě: „Pokud se Máchova díla týče: smrt, která by byla samodruhá s básníkem, donosila a porodila by nesmrt, která chrání dílo, v němž poznáváme své strasti a bědy vysloveny a vykopeny, a tedy jaksi pomáhající.“

Tematická linie bytí – nicota – negace je explicitně založena v básni *Návrat Máchův*: „po boji s **ničím** stoupal v jsoucnu...smíš pak doufat, tuše, / že **existuje** nějaká pátá / světová strana **duše**?“ Kohezivnost dosud zmíněných témat tu nevyžaduje komentář. A zase platí to, co již bylo řečeno v jiné souvislosti – exponované téma přechází až do eseje, kde se jeví jako dominantní. Dá se tu sledovat takřikajíc sublinie statická – bytí – nicota – negace jako triáda opozic a dynamická – stávání – znicotnění – negování. Jádrem je již připomenuté Kierkegaardovo: „nejvyšší potenci každé vášně jest, že chce svou vlastní zkázu“. Naprosto jasně ovšem dominuje ona druhá – dynamická.: „Přicházejícímu v život mohlo by se říci, nechte vši nádej za sebou. Kdo nádej v nás budí, nejnešťastnějšími nás činí, kdo v nás vzbudil nádej nesmrtelnosti.“ A Holan navazuje: „Či představoval si ji (nesmrtelnost) jako jsoucnu bez bytí a tedy jsoucnu pusté, bezživotné a nezabydlené...“, dále pak pokračuje s Máchou: „byť i nesm-

rtelnost byla podílem nám, co jsem miloval, nespatřím více!“. Jádrem tématu je ovšem citace Máchovy básně *Těžkomyslnost*:

„vidíš hroby? – Mníš, že mrtví spí
beze snů? – Ne! – **Jiný** svět je baví,
znovu oni jitro svoje sní!“

Tiší mrtví? – ! Ti že **znovu** žijí? –
Znovu žijí? – – **Vlastní** vůli svou? –
Či **nuceně** žily jejich bijí? –
Proti vůli v **nové** sny zas jdou? – –
Za hroby mám **znovu** mladost snít? –
Aby **znovu** její prchl stín? –
O by mohl **navždy** hrob mě krýti! –
Věčné nic! V tvůj se vrhu klín.

A pak už toto dominantní téma vrcholí Holanovými myšlenkami na téma Nicota – Absolutno – Jistota: – „Jak jeho (Máchova) zoufalá, kořící se láska k ní (pozor, k celé této triádě J.K.) ...“ a dále: „Země se mu stala mozkem Nicoty, a je strašné pomyšlení, kde asi bylo její srdce... Srdce Nicoty, které pojednou viděl tlouci ve vesmíru. Všude! Jako by se řeklo: Nikde!“

Tematická linie vězení není založena explicitně v iniciální básni *K.H.M.* Objevuje se až v básni *A znovu vám – Karle Hynku Mácho*: „...že je třeba omezit/svobodu žalárních zdí, / neboť začínají být už všude.“ A dále: „... když – od dětství už ve vězení – směl sám za sebou zavřít dveře a klíče potom hodit oknem katovi...“. Předtím již je toto téma rozvinuto v eseji: Holan tam navazuje na sensualisticko–technologickou obraznost Jamese Jeanse: „Dráty mu (člověku) snad přinášejí věrné zprávy o událostech mimo kobku, ale její vězeň si je dovede vyložit jen podle obsahu své kobky, která se skládá z vjemů a myšlenek.“ A opět dále: „Jak tedy vyrazit mříže takového vězení?“ Tedy vězení somatických, fyziologických vlastností lidského vědomí! (J.K.) Tady již nezbyvá, než připomenout zpětnovazebně skutečný smysl Vilémova doslovného vězení, připomenout nejen proud jeho myšlenek v něm, ale i příčinu jeho uvěznění tkvící vlastně v **nevědění**.

– – –

Pojmout cyklus jednotlivých textů vznikajících v časovém rozmezí 1936–1964 jako jediný text představuje svévoli, která jakoby transformuje „přirozené“ bohaté intertextuální vztahy na vztahy intratextuální. Ovšem – domnívám se – poskytuje to možnost vysokou míru kohezity těchto jednotlivých a svébytných textů vnímat nikoli jako „pouhé“ navazování v přirozeném čase tvorby, ale jako uskutečnění čehosi v nějakém smyslu již hotového v čase daném příležitostmi poskytnutými aktuálními událostmi skládajícími se postupně v hi-

storii. Ovšem že i tento svévolně ustavený text celého cyklu má jako celek svou neobyčejně bohatou intertextualitu, přirozeně že především k dílu Máchovu, ale i mimo jeho rámec. Zvolený postup umožňuje nejen postihnout zvláštní charakter koherence, která je v určitém rozporu s „přirozenými“ procesy utvářející se spontánní a spíše nezáměrné intertextuality v dlouhém časovém období vznikajících lyrických básní, ale umožňuje to postupně snímat jednotlivé vrstvy vnitřní spjatosti a dostat se tak k vlastnímu jádru celistvosti tohoto cyklu, které dodatečně činí oprávněnou onu již připomenutou „svévůli“.

Ono snímání vrstev by mělo mít následující posloupnost kroků:

Jednotlivé texty jsou v různé míře „zatíženy“ dějinnou motivací. Báseň *K.H.M.* je motivována máchovským výročím, báseň *Návrat Máchův* a *Pohřeb K.H.Máchy* mají rovněž vnější motivaci, další texty se v tomto smyslu jeví jako nezávislejší: báseň *U hrobu K.H. Máchy* je již věcí Holanova „na době nezávislého“ rozhodnutí, esej z roku 1945 byla sice objednána pro přednáškový večer, ale nesmírné kvality svědčí pro to, že za její existenci vděčíme především Holanově vůli dobrat se syntézy svých dosavadních máchovských meditací. V tomto smyslu je báseň z roku 1946 jakýmsi epilogem k eseji.

Další vnější vrstvou jsou nejnápadnější – přes svou obsahovost výslovně vnější intertextuální rysy cyklu jako celku. Tam patří – pochopitelně vedle samotného integrujícího komplexního máchovského motivu – momenty jako explicitní antické prvky, explicitní motivy literární (Don Quijote, Hamlet, autoři jako Rilke, Goethe, Rimbaud, Jeans, Kierkegaard). Ty spolu se substantivy abstrakty, která se stala signifikanty námi výše zavedených koherenčních linií, představují další „vnější“ vrstvu, která budiž sejmuta a „odstraněna“ poté, co bude pojmenována. Je to právě ta vrstva, která pěkně ilustruje známou tezi, že filozofický existencialismus našel v české kultuře svůj přirozený prostor nejprve v české poezii, mnohem dříve než se stal filozofickou módou, u nás v podstatě až v 60. letech.

Teprve pak se dostáváme k oněm liniím textové spojitosti cyklu, jimž jsem věnoval výše deskriptivní pozornost. Je třeba připomenout, že jejich stanovení představuje další „svévůli“ našich kroků: vzájemné oddělení je smysluplné jen potud, pokud umožní odhalit jejich nesmírnou a naprosto nenahodilou spjatost. Ještě dříve, než na ni souhrnně poukážu, je třeba si povšimnout způsobu rozložení tematických linií v jednotlivých textech. V tomto smyslu se jeví jako klíčová iniciální báseň celého cyklu *K.H.M.* Naproti tomu báseň *Pohřeb K.H. Máchy* je z tohoto hlediska nejvíce vyvážena. Relativně výrazněji je zapojena báseň *U hrobu K.H. Máchy*. Maximálně je v tomtéž smyslu zatížena esej a také báseň z roku 1964. Je tedy zcela zřejmá asymetrie mezi aktuální dějinnou

motivací textu a jeho relevancí z hlediska účasti na vytváření nejvnitřnější vrstvy obsahové spjatosti cyklu.

Nyní je na místě pokusit se o jakousi rekonstrukci filozofického sdělení, které představuje (přirozeně že vedle vlastních poetických hodnot jednotlivých textů cyklu) jeho nejvnitřnější obsahovou hodnotu.

A tento pokus je třetí svévoli, které se dopustím. Neboť toto sdělení je nerekonstruovatelné. Jeho existence a identita je dána tím, jak je zde přítomno: je (ve vědomí Holanově) právě takto úplné a hotové, je pouze v jednotě a relativním oddělení naznačených linií „dávkováno“ básníkem do jednotlivých textových jednotek, přičemž exaktnost sdělení je podtržena malou závislostí klíčových míst na versologické struktuře, neboť ta by mohla její předem danou přesnost vychýlit nežádoucím směrem. Že je tomu tak, o tom svědčí zcela klíčové postavení iniciální básně cyklu, závažnost eseje a posledního lyrického čísla cyklu stejně tak jako ona již zmíněná asymetrie „dobové příležitosti“ a „zásadní obsažnosti“. A přes onu úplnost a „připravenost“ je to vyslovení ryze básnické, nepřeložitelné. A jestliže Heideggerův básník bývá shledáván nástrojem jazyka, jenž jím básní, pak u Holana je tomu zřejmě naopak. Básnění je způsob, jak unikat moci řeči na cestě k neantropocentrické a neantropomorfické noetice. Proto je pochybné pokoušet se tuto vítěznou vzpouru básnění proti řeči negovat pokusem o zpětný překlad dosaženého výsledku do obyčejné řeči. A navíc: ta vzpoura proti řeči je ve skutečnosti její oslavou.

Ale i tak, dopustím se oné troufalé rekonstrukce, která ovšem narazí na meze, jimž se Holan dovedl vyhnout právě proto, že se vyslovil jako básník, nikoli jako teoretik. Základem všeho je podivuhodně monistický, totální způsob vidění světa, jenž každé toporné protikladení pomocí takových slov jako třeba zdání, sen, duše – skutečnost, či bytí – nicota, činí naprosto druhotným, platným pouze proto, že je **předem** dynamickou celostí. Neboť každé takové protikladení platí jen potud, pokud je odvozeno od neustálého přecházení oněch protiv jedné v druhou, přičemž nejhrubším omylem je posedlé hledání **jediného** bodu, v němž se na pomyslné škále vzájemné platnosti obou protiv jedna stává druhou a naopak. Východiskem je vesmírný řád bez hranic, ono všude, které je zároveň nikde, právě tak jako je čas pouze (pře)stáváním bez konce, řád, v němž lidská konečnost porozumí sama sobě jen tehdy, jestliže vyčte svou jistotu z absolutní platnosti vzájemné spoluvytvářivosti bytí a nebytí, kdy nicotu svou nebude antropomorficky vztahovat na bytí vůbec. Každá naděje, která vyjednává bytí za hranicemi lidské smrtelnosti, je nenadějí. Žalář vědomí budiž opouštěn právě jen tak, že je poznán a přijat, tedy uzamčen zevnitř, s vědomím, že klíče od něho náleží za jeho hranice. – Z těchto zajisté tu neúplně načrtnutých dimenzí pak je

odvozeno nejen Máchovo sebezření, ale i naše stále se obnovující vidění Máchy, aniž by se jakkoli měnilo máchovské vidění věcí, neboť je ve své bezhraničné úplnosti definitivní, protože – nikoli třebaže – ne nehybné.

Bylo by teď asi (pochybnou) povinností Holanovu filozofii, nalezenou jím daleko spíše právě v Máchovi než v učených spisech, vztáhnout k rastrům učených spisů a jmenovat ty nebo ony, domnělé nebo skutečné, filozofické učitele obou básníků. Neučiním tak s připomenutím již řečeného: Máchova/Holanova filozofie je uskutečněna básněním a právě to je její jediný přirozený způsob jsoucnosti.

Literatura

Holan V., 1965, *Smrt a sen a slovo*, Liberec, Severočeské nakladatelství.

Justl V., 1965, *Krajina dětství a ruce osudu a díla*. – Holan 1965.

Holan's Poetic and Philosophic (Self-) Portrait of K. H. Máchá

Vladimír Holan is the author of a cycle of five poems and one essay treating K. H. Máchá, the creator of the Czech modern poetry. It has already been proved that the cycle represents not only Holan's expression of admiration for K. H. Máchá, but that it is also the self-portrait of Holan himself.

The article analyses the cycle as one text integrated by Máchá's philosophy of world and man. The reconstruction of the philosophy by Máchá presents at the same time the proclamation of Holan's own philosophy.